

A detailed historical map of the Netherlands, showing a complex network of canals, rivers, and land parcels. The map is rendered in a classic style with muted colors and fine lines. The title 'HISTORISCHE STREEK ATLAS' is overlaid in large, white, sans-serif capital letters. The word 'HISTORISCHE' is smaller and positioned above 'STREEK', which is the largest word, and 'ATLAS' is below it. The text is semi-transparent, allowing the map details to be seen through it.

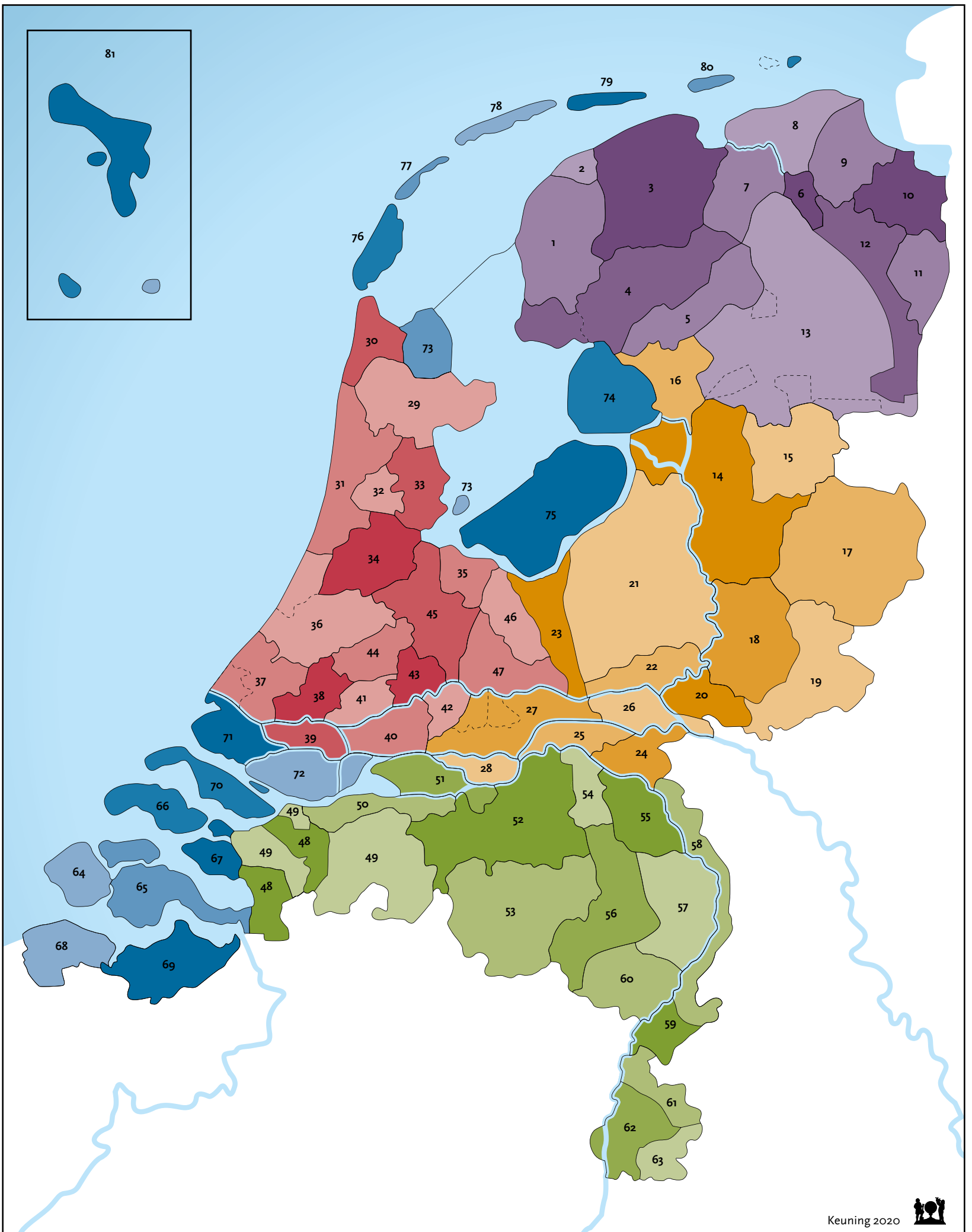
HISTORISCHE STREEK ATLAS

MARTIN BERENDSE & PAUL BROOD

NL

De ware
schaal van
Nederland

W BOOKS

HISTORISCHE STREEK ATLAS NL

De ware
schaal van
Nederland

Het Noorden

- 1 Westergo
- 2 Het Bildt
- 3 Oostergo
- 4 Friese Wouden
- 5 Stellingwerf
- 6 Gorecht
- 7 Westerkwartier
- 8 Hunsingo
- 9 Fivelingo
- 10 Oldambt
- 11 Westerwolde
- 12 Gronings-Drentse Veenkoloniën
- 13 Drentse dingspelen

Het Oosten

- 14 Salland
- 15 Het Vechtdal
- 16 Land van Vollenhove
- 17 Twente
- 18 De Graafschap
- 19 Achterhoekse heerlijkheden
- 20 De Liemers en Montferland
- 21 Veluwe
- 22 Veluwezoom
- 23 Gelderse Vallei
- 24 Rijk van Nijmegen en Duffelt
- 25 Land van Maas en Waal
- 26 Over-Betuwe en het Gelders Eiland
- 27 West-Betuwe
- 28 Bommelerwaard

Het Westen

- 29 West-Friesland
- 30 Kop van Noord-Holland
- 31 Kennemerland
- 32 Zaanstreek
- 33 Waterland en de Zeevang
- 34 Amstelland
- 35 Het Gooi
- 36 Rijnland en de Bollenstreek
- 37 Delfland en het Westland
- 38 Schieland
- 39 IJsselmonde
- 40 Alblasserwaard
- 41 Krimpenerwaard
- 42 Vijfheerenlanden
- 43 Land van Montfoort
- 44 Hollands Midden
- 45 Vechtstreek en Ronde Venen
- 46 Eemland
- 47 Utrechtse Heuvelrug

Het Zuiden

- 48 Het Markiezaat
- 49 De Baronie en de zeekeipolders
- 50 Langstraat en Brabants Holland
- 51 Land van Heusden en Altena
- 52 De Meierij
- 53 De Kempen
- 54 Land van Ravenstein, Megen en Gemert
- 55 Land van Cuijk en Boxmeer
- 56 De Peel
- 57 Land van Kessel
- 58 Opper-Gelre en Gennepeland
- 59 Ambt Montfort
- 60 Land van Horn, Weert en Thorn
- 61 Gulikerland en de Mijnstreek
- 62 Land van Valkenburg
- 63 Land van Rode

De eilanden

- 64 Walcheren
- 65 Noord- en Zuid-Beveland en Wolphaartsdijk
- 66 Schouwen en Duiveland
- 67 Tholen en Sint Philipsland
- 68 Cadzand en het Vrije van Sluis
- 69 De Vier Ambachten
- 70 Goeree-Overflakkee
- 71 Voorne, Putten, Rozenburg
- 72 Hoeksche Waard en Eiland van Dordrecht
- 73 Wieringen, Marken
- 74 Noordoostpolder
- 75 Flevoland
- 76 Texel en Eierland
- 77 Vlieland
- 78 Terschelling
- 79 Ameland
- 80 Schiermonnikoog, Bosch en Rottumeroog
- 81 BES-Eilanden

Inhoud

Inleiding

De ware schaal van Nederland

7

Het Noorden

Friesland

22

Groningen

25

1. Westergo – Kleifriezen op de terpen

27

2. Het Bildt – Een middeleeuwse polder

28

3. Oostergo – Land van klei, veen en zand

30

4. Friese Wouden – Het oude Zevenwouden

32

5. Stellingwerf – Eigenzinnig republiekje

34

6. Gorecht – De suburb van Groningen

36

7. Westerkwartier – Landschap met twee gezichten

38

8. Hunsingo – De 'anderkandaipsters'

40

9. Fivelingo – Land van aardgas en aardbeving

42

10. Oldambt – De graanrepubliek

44

11. Westerwolde – Land van schansen en tangen

46

12. Gronings-Drentse Veenkoloniën – De energieleverancier vóór de gasbel

48

13. Drentse dingspelen – Een boerendemocratie

50

13a. Heerlijkheden Coevorden en Ruinen – Verdwenen voorrechten

52

13b. De veenheerlijkheden Echten en Hoogersmilde – Investeringspremies avant la lettre

54

Het Oosten

Overijssel

58

Gelderland

61

14. Salland – Land van buurschap, marke en havezate

63

15. Het Vechtdal – De Krim en Nieuw Moscou in het veen

64

16. Land van Vollenhove – Land van riet en ribben

66

17. Twente – Land van nijverheid met heimwee

68

18. De Graafschap – Waar het voog'lenkoor zijn lied'ren in het dichte lover zingt

70

19. Achterhoekse heerlijkheden – Feodale toestanden

72

20. De Liemers en Montferland – Van Kleef en klei

74

21. Veluwe – Het 'vale' land

76

22. Veluwezoom – Nederlands Barbizon

78

23. Gelderse Vallei – De stelling die viel

80

24. Rijk van Nijmegen en Duffelt – Rijksstad en Rijkswald

82

25. Land van Maas en Waal – Onder de groene hemel in de blauwe zon

84

26. Over-Betuwe en het Gelders Eiland – Van Romeinen, Bataven en een nieuwe appelsoort

86

27. West-Betuwe – Nog mooier en voller dan voorheen

88

27a. Buren en Culemborg – Oranje- en Vrijstad

90

28. Bommelerwaard – Tussen Loevestein en Sint Andries

92

Het Westen

96

Holland en West-Friesland

99

Utrecht

101

29. West-Friesland – Hollands-Friese eigenzinnigheid

102

30. Kop van Noord-Holland – Oghe, Zijpe, Koegras en Wieringermeer

104

31. Kennemerland – Holland op z'n smalst

106

32. Zaanstreek – Het rode Mekka

108

33. Waterland en de Zeevang – Eendracht maakt macht

110

34. Amstelland – 'Hollands Arcadia'

112

35. Het Gooi – Nardinckland of Sint Vitusland

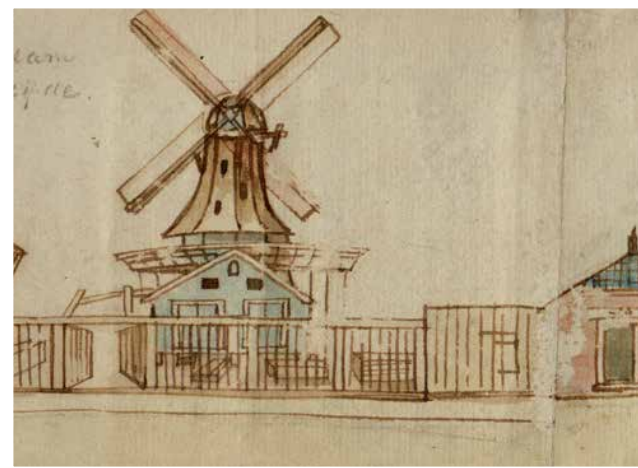
114

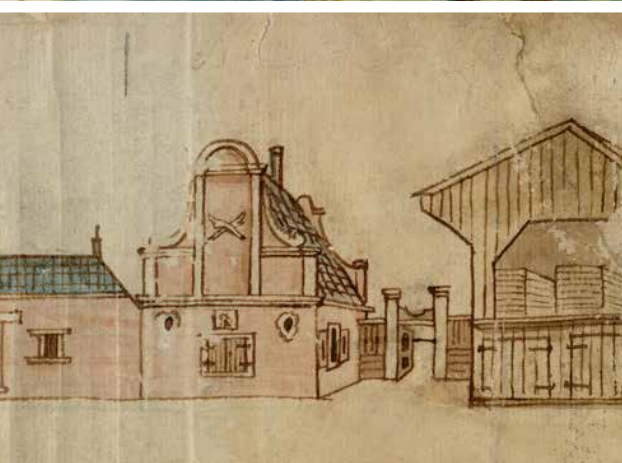
36. Rijnland en de Bollenstreek – Aan weerskanten van de Oude Rijn

116

37. Delfland en het Westland – De glazen stad en de stenen stad

118

38/39. Schieland en IJsselmonde – Het laagste punt van Nederland	120
40/41. Alblasserwaard en Krimpenerwaard – Daar bij die molens...	122
42. Vijfheerenlanden – Veilig achter de Diefdijk	124
43/44. Land van Montfoort en Hollands Midden – Hollands-Utrechtse grensgeschillen	126
45. Vechtstreek en Ronde Venen – Het Stichtse Nederkwartier	128
46. Eemland – Schuilen in Amersfoort	130
47. Utrechtse Heuvelrug – Het voormalige Overkwartier	132

Het Zuiden

Noord-Brabant	137
Limburg	139
48. Het Markiezaat – De maagdelijke heerlijkheid	140
49. De Baronie en de zeekeipolders – De aanslibbende domeinen van Nassau-Breda	142
50. Langstraat en Brabants Holland – De amputatie van zuidelijk Holland	144
51. Land van Heusden en Altena – De bij elkaar gegraven landstreek	146
52. De Meierij – Het bos(ch) van de hertog	148
53. De Kempen – De streek van de Acht Zaligheden	150
54. Land van Ravenstein, Megen en Gemert – Een vrijstaat in wording	152
55. Land van Cuijk en Boxmeer – Keltisch landschap	154
56. De Peel – Deze akelige en eentonige woestijn	156
De streekroman – Help de dokter verzuipt!	158
57. Land van Kessel – Rustig wachten op de dag ...	160
58. Opper-Gelre en Genneperland – Twee honden vochten om een been...	162
59. Ambt Montfort – Bruggehoofd naar het zuiden	164
60. Land van Horn, Weert en Thorn – Liever Belgisch?	166
61. Gulikerland en de Mijnstreek – Het smalste stukje Nederland	168
62. Land van Valkenburg – Een van de Landen van Overmaas	170
63. Land van Rode – De lange weg naar Eurode	172

De eilanden

De Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden	177
64. Walcheren – Tuin van Zeeland	178
65. Noord- en Zuid-Beveland en Wolphaartsdijk – Land van uien en oesters	180
66. Schouwen en Duiveland – De wieg van Cats en Caland	182
67. Tholen en Sint Philipsland – In eeuwenlange afzondering	184
68. Cadzand en het Vrije van Sluis – Westelijk Zeeuws-Vlaanderen	186
69. De Vier Ambachten – De beheersing van de Scheldemond	188
70. Goeree-Overflakkee – Nog geen driehonderd jaar samen	190
71/72. Voorne, Putten, Rozenburg, Hoeksche Waard en Eiland van Dordrecht – Onder de rook van Rotterdam	192
Flevoland en de Waddeneilanden	194
73/74/75. Wieringen, Marken, Noordoostpolder en Flevoland – Eilanden in de Zuiderzee	196
76. Texel en Eierland – Wachten op de rede ...	200
77. Vlieland – De stille tragedie	202
78. Terschelling – Engelse en Amerikaanse invasie	204
79. Ameland – Heerlijkheid van de Cammingha's	206
80. Schiermonnikoog, Bosch en Rottumeroog – Eilanden te koop	208
81. BES-Eilanden – De Caribisch-Nederlandse gemeenten	210

Begrippen	214
Cruciale jaren	216
Professor Henk Keuning	216
Verder lezen	217
Verantwoording	218
Register op plaats-, water- en streeknamen	220
Colofon	224

Het Noorden

Het Noorden is meestal ver weg. Ver van waar de meeste mensen wonen, ver van waar de besluiten genomen worden, ver van waar het sociale leven zich afspeelt. De waarde van het noorden ligt vooral in de voedsel- en energievoorziening. Niet alleen in Nederland overigens, ook in Duitsland, Frankrijk, Engeland, Scandinavië. Maar dat geeft het Noorden ook een eigen karakter.

Ver weg biedt ook veel vrijheid. Gezag is moeilijk te handhaven. Spreekwoordelijk is de Friese vrijheid, het recht dat de Friezen zichzelf gaven om geen ander gezag dan dat van de verre Duitse keizer te respecteren. In oorsprong strekten de Friese gebieden zich langs de hele Nederlandse en Noord-Duitse kust uit. De naam Friesland is gehandhaafd in West-Friesland (nu Noord-Holland) en het Duitse Oost-Friesland. Maar de Groninger Ommelanden en de landschappen langs de Noordzeekust tot aan Denemarken waren ook Fries.

De stad Groningen en Drenthe hoorden sinds de elfde eeuw tot het bisdom Utrecht, maar ook Groningen profiteerde van haar ligging ver weg en ging al snel haar eigen gang. Voor de bisschop van Utrecht was Drenthe een 'productiegebied', waar de bisschoppelijke hoven hem voorzagen van hout en gewassen. De bevolking was er zo gering dat het gebied hem weinig bekommerde.

Tijdens de Opstand tegen landsheer Filips II aan het einde van de zestiende eeuw kwam het gehele Noorden bij de Republiek, maar wel op bijzondere wijze. Friesland schaarde zich al snel aan de zijde van de Opstand, evenals de Groninger Ommelanden (al was het maar om de stad Groningen dwars te zitten) en Drenthe. In 1594 werd de stad onder de Republiek gevoegd (de Reductie). Drenthe bleef echter een tweederangs

gewest (een 'landschap') dat geen zitting kreeg in de Staten-Generaal.

In de noordelijke streken is de historie nog goed te lezen. De meeste hebben hun naam en karakter behouden. In Friesland zijn de namen van de oude gouwen Oostergo, Westergo en Zevenwouden wat verdrongen door namen die meer het landschap karakteriseren: het terpenlandschap, het lage midden, de wouden. Maar de kern van de drie politieke eenheden is er nog. De voormalige polder Het Bildt en de lange tijd onafhankelijke boerenrepubliek Stellingwerf nemen een bijzondere plaats in. De Groninger Ommelanden Westerkwartier, Hunsingo en Fivelingo, alsmede het Oldambt bestaan nog steeds, evenals het in de moerassen verscholen Westerwolde. En wat te denken van de Veenkoloniën? Een in vier eeuwen gecreëerd landschap, waarin de infrastructuur van diepen en wijken het verhaal vertelt. In Drenthe is de staatsinrichting gebouwd op de zes dingspelen, waarnaast enkele heerlijkheden een ondergeschikte rol speelden.

Na de vestiging van het koninkrijk in 1814 verdwenen al die streken spoedig uit de inrichting van de staat, maar bleven zij van grote betekenis voor de identiteit van de bevolking. Vooral in de taal is dat merkbaar en hoorbaar. Elke streek heeft zijn eigen dialect, zelfs nog in onze tijd. En dat wordt gekoesterd...

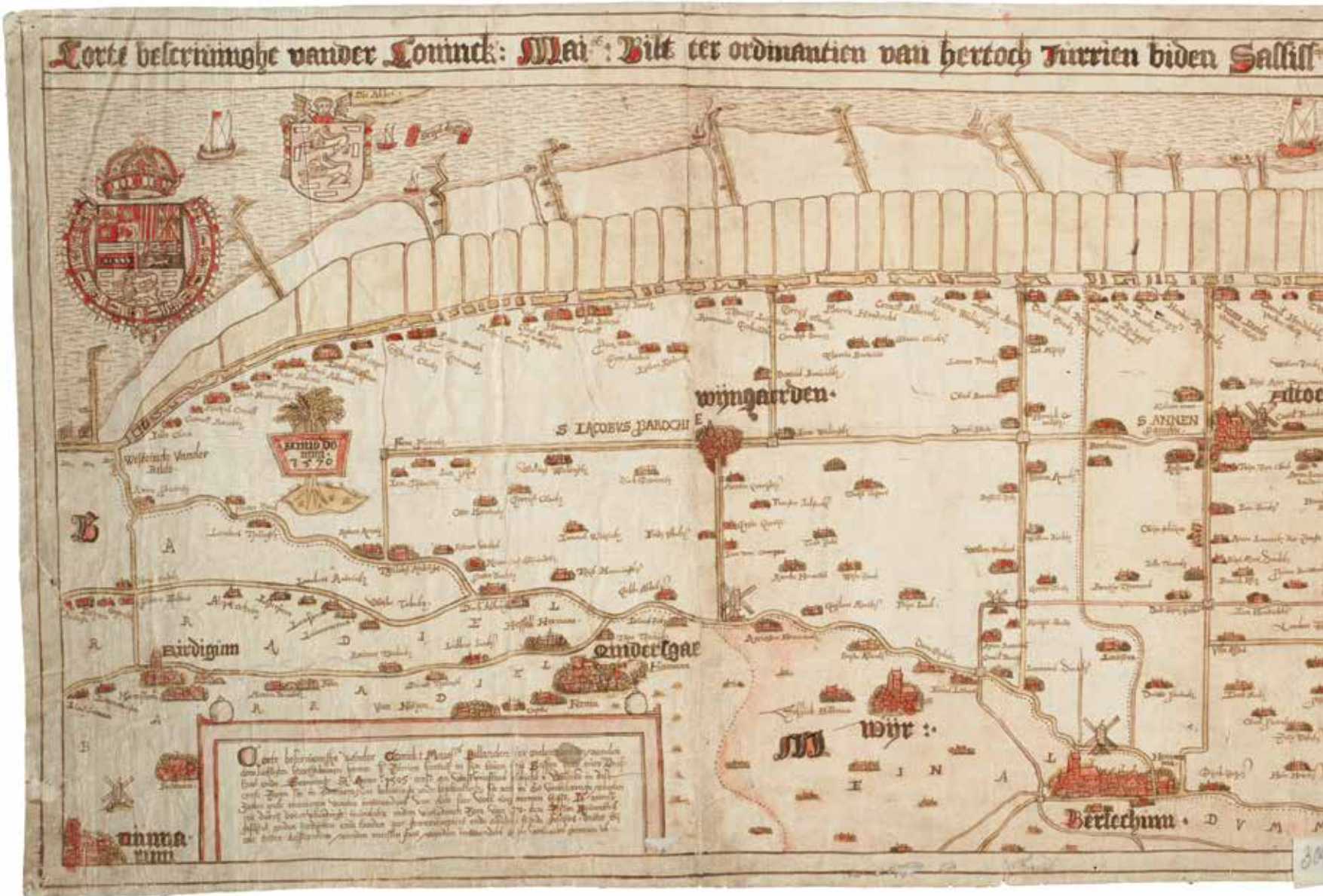
En wat gebeurt er in de eenentwintigste eeuw? Ruim tweehonderd jaar na het verdwijnen van de oude Ommelanden in staatkundige zin? Na een grootschalige gemeentelijke herindeling krijgen drie gemeenten weer een historische naam: Westerkwartier, Oldambt en Westerwolde. Hetzelfde geldt voor Drenthe, waar dingspil Noordenveld terugkeert als gemeente.

DELINIATIO SINVS
MARIS MERIDIONALIS
VILGO DIE ZYDERE
AB OCCIDENTE WATIA
LANDIA, AB ORIENTE
VERO PHRISIAM OCC
DENTALEM ATTIN
GENTIS

Descriptio Phri
siae occidentalis

Het Bildt

Een middeleeuwse polder

De oude Middelsee, die een natuurlijk wige tussen Oostergo en Westergo drijft, is eeuwenlang een dreiging voor de bevolking. In oorsprong loopt de inham in een grote boog door tot in de omgeving van Bolsward. Het riviertje de Boorne mondt bij Rauwerd (Raerd) uit in de Middelsee. Geleidelijk aan wordt steeds meer land op deze zee-arm gewonnen, vooral dankzij dichtslibbing.

In 1505 sluit een groep Hollandse kolonisten een overeenkomst met landsheer Georg van Saksen tot bedijking van de mond van de Middelsee. Na de inpoldering blijven Hollanders naar het Bildt trekken, hoewel ook

Friese boeren zich er vestigen. Toch is sprake van een zekere 'ontfriesing' en ontwikkelt zich zelfs eind zestiende, begin zeventiende eeuw een elite. Deze is vooral actief in de bier- en graanhandel en sluit zich aan bij de stedelijke elites in bijvoorbeeld huwelijks-, lees- en grafcultuur. Daarmee heeft het Bildt (afgeleid van het woord 'opgebild', aangeslibd) een van de rest van Friesland afwijkend landschap. De zestiende-eeuwse dorpsnamen Sint Annaparochie, Sint Jacobiparochie en Vrouwenparochie, herinnerend aan een katholiek verleden, hebben de stormen der hervorming overleefd.

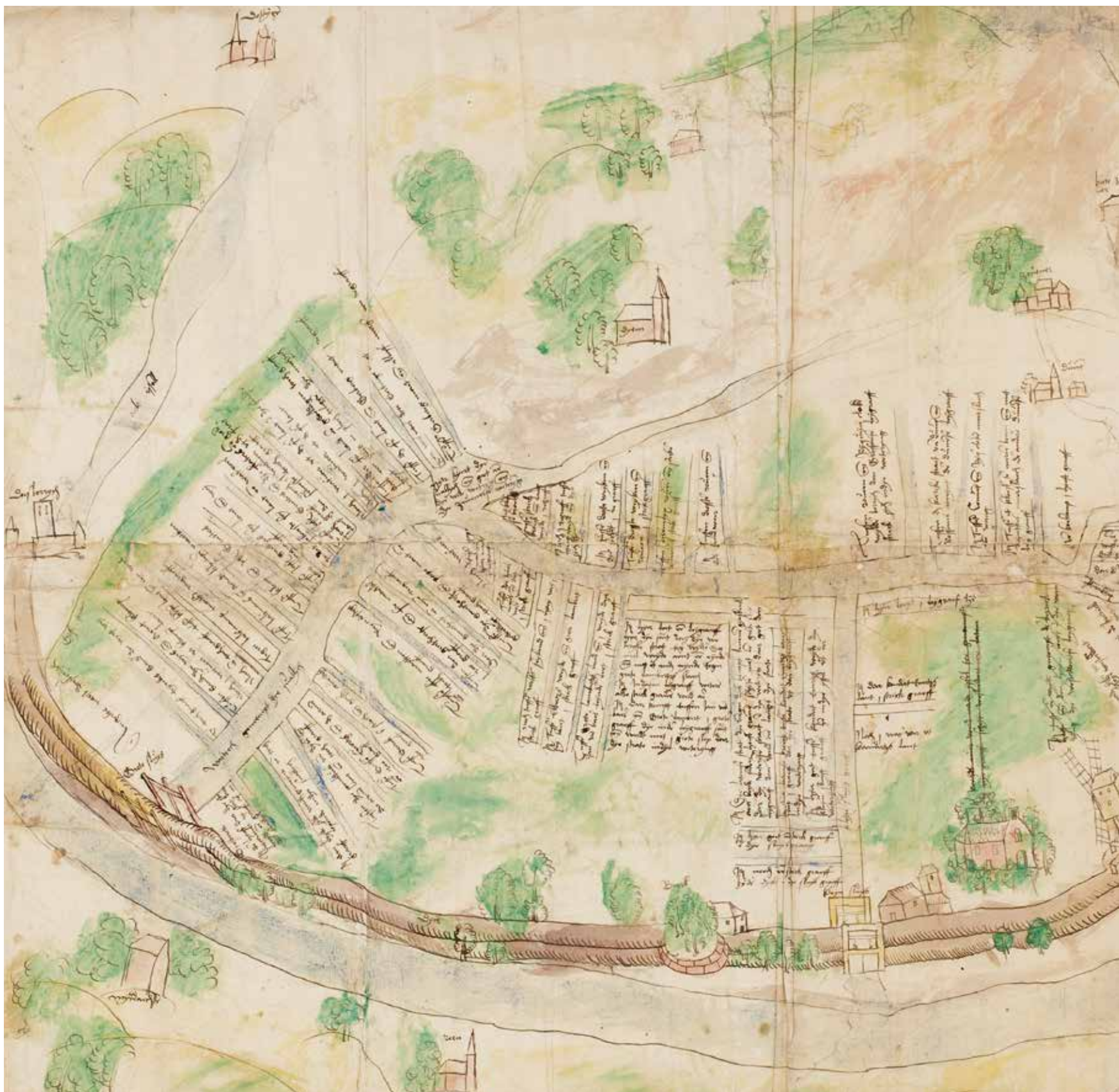

▲ Kaart van het Bildt, met dijkdoorbraken, getekend door koster/schoolmeester Jan Jansz, 1570. Op 1 november ('Allerheiligen') 1570 is het 's nachts springtij. Bijna alle Friese zeedijken breken door – ook de Bildtdijk. De hulp komt snel op gang, maar de rentmeester wil kunnen zien waar de Bildtdijk beschadigd is en waar de pachters wonen die schadevergoeding vragen. De koster weet wie waar woont en maakt een prachtige vogelvluchtkaart.

► Deze kaart van de Middelsee laat zien hoe ver de zee-arm Friesland binnendrong en hoe deze geleidelijk werd veroverd. Het water scheidde Westergo en Oostergo. De kaart hoort bij het boek dat de predikant Petrus Brouwer (1749-1830) schreef samen met bibliothecaris, archivaris en historicus Wopke Eekhoff (1809-1880) en dat in 1834 verscheen.

◀ De huidige zeedijk van Het Bildt, in feite de derde. De Oude Bildtdijk dateert uit begin zestiende eeuw, de Nieuwe Bildtdijk van een eeuw later en deze dijk, de Poldijk, beschermt de jongste inpoldering, de Bildtpollen.

Een oude foto, waarschijnlijk rond 1875, van de iconische wachtoren van het Huis Bergh in 's-Heerenberg.

Een enkele jaren geleden geplaatst toeristisch bord dat suggereert dat Montferland (met de iconische toren van het Huis Bergh) volledig in de Achterhoek ligt. Het is beplakt met het protest vanuit de Liemers.

De Liemers en Montferland

Van Kleef en klei

Dat grensgeschillen van alle tijden zijn, bewijst een 'incident' van enkele jaren geleden in de tegenwoordige gemeente Montferland, een samenvoeging van de oude gemeenten Didam en 's-Heerenberg. Daar hadden ze in 2015 besloten om een mooi bord 'Welkom in de Achterhoek' bij de gemeentegrens te plaatsen. Uit protest plakte een bevlogen inwoner van het Liemerse dorp Babberich daar 'Annexatie van Liemers gebied' overheen.

Het maakt duidelijk dat de oude streeknaam De Liemers leeft. Waar die vandaan komt is niet helemaal duidelijk. Men ziet een verband met de oude Frankische gouw *Leomerike*. Anderen geloven dat de naam is afgeleid van de 'luwte' tussen de hoogten van de Veluwe en van Montferland. Volgens de theorie vormt de Oude IJssel de grens tussen de Achterhoek en De Liemers, een grotendeels laaggelegen kleigebied, omringd door de zandheuvels. De herkomst van de naam Montferland is al even mysterieus. De een ziet een verband met het stamslot van de graven van Bergh dat is gebouwd als een 'mottekasteel' (vesting op een verheugde heuvel), de ander zoekt het bij de Franse stad *Montferrand* (het latere Clermont-Ferrand) of de kruisvaardersburcht in Syrië.

◀ *De Lymers*, een oude manuscriptkaart uit 1547 waarop we een groot deel van De Liemers in de bocht van de IJssel zien liggen. De kaart is op het oosten georiënteerd. In het noorden (links dus) ligt Doesburg. De kaart is gemaakt in verband met een conflict over de onderhoudskosten van de sluis bij Giesbeek. Vlakbij de sluis zien we in het groen het Huis te Lathum, dat nog steeds bestaat.

Een groot deel van De Liemers hoort pas ongeveer tweehonderd jaar bij Nederland. Daarvoor was het gebied Pruisisch en dat kwam omdat het de eeuwen eerder deel uit maakte van het Duitse hertogdom Kleef. Die bijzondere geschiedenis verklaart waarom veel mensen in De Liemers katholiek zijn gebleven. Er heerste onder het Kleefse bestuur een grote godsdienstvrijheid dan in de door het calvinisme gedomineerde Nederlandse Republiek. Je ziet het nog terug in de diepgewortelde katholieke tradities in de voormalige Kleefse enclaves. De streektaal van De Liemers is het Kleverlands.

Het Kleefs-Pruisische bestuur heeft op verschillende manieren een stempel gedrukt op de Liemerse geschiedenis en geschiedschrijving. Zo maakte het gebied eerder dan de rest van Nederland kennis met een soort Pruisisch kadaster: een door de overheid georganiseerd register van grondeigendom. Deze zogenaamde *Amtsarten* zijn bewaard en leveren historici heel veel informatie en gedetailleerde kaarten van de verkaveling van het Kleefse deel van De Liemers.

▼ *Nauwkeurige Aftekening van den Loop der Rivieren by Schenkenschans*, uit de *Atlas van de XVII Provinciën* van Isaak Tirion (1741). Het kaartje toont de toenmalige grenzen tussen Kleef en Gelderland. Het fort Schenkenschans ligt op dat moment in Nederland. Toen de Kleefse delen van De Liemers in 1816 bij Nederland kwamen, werd een grenscorrectie toegepast. Sindsdien ligt Schenkenschans in Duitsland.

▲ De voor zover bekend oudste kaart van het Land van Maas en Waal (Maze en Waele), gemaakt in 1544. De waterafvoeren en de sluizen naar met name de Maas zijn er duidelijk op te zien. Rondom het gebied is de dijk (bandijck) getekend.

▶ Onder leiding van Boudewijn de Groot trekt in 1967 'over de heuvels en door het grote bos, de lange stoet de bergen in van het circus Jeroen Bosch, en we praten en we zingen en we lachen allemaal, want daar achter de hoge bergen ligt het Land van Maas en Waal.'

Land van Maas en Waal

Onder de groene hemel in de blauwe zon

Historici verschillen van mening over de vraag of er in de middeleeuwen nu wel of geen gouw-graafschap 'Maas en Waal' heeft bestaan. De één ziet het als het een 'letterlijk achterlijk land, achter het grote Nijmegen en het Rijk'; de ander stelt vast dat 'Maas en Waal' krijgsvolk aan de hertog van Brabant leverde, veel belastingen kon opbrengen, grote kerken bouwde en daarom wel degelijk iets voorstelde. Het romantische sprookje dat zich ('onder de groene hemel in de blauwe zon') in het Land van Maas en Waal van de zanger Boudewijn de Groot afspeelde, is volledig op fantasie (en de schilderijen van Jeroen Bosch) gebaseerd.

In 1321 sluit (dan nog) graaf Reinald II van Gelre een overeenkomst met de inwoners van 'Maas en Waal' en slaat daarmee twee vliegen in één klap: hij helpt de Maas- en Waallanders aan goede afspraken over het waterbeheer en hij vestigt er zijn gezag ten koste van de hertog van Brabant. In 1339 wordt hij door de keizer tot hertog verheven. Over dat waterbeheer wordt nog eeuwen geruzied en geprocedeerd. De oudste kaart van het gebied is dan ook een proceskaart die werd 'overgeleverd in due kwestie tusschen den averdorpen ende nederdorpen van

Maess ende Waell'. De discussie over het waterbeheer is van alle tijden. Achterstallig onderhoud en verzet tegen dijkverzwaringen worden gezien als de belangrijkste oorzaken voor het dreigende overstromingsgevaar in 1995, als het hele gebied hals-overkop moet worden ontruimd.

In cultureel opzicht is de Maas altijd smaller dan de Waal geweest. Het gebied oriënteert zich meer op het 'over de Maas' gelegen Brabant (dat overwegend katholiek bleef) dan de 'over de Waal' gelegen Betuwe (die grotendeels protestant werd). Maas en Waal is een overgangsgebied tussen het noorden en het zuiden. Pas in de twintigste eeuw wordt de, inmiddels van zijn vele kronkels ontdane Maas, de officiële grens tussen Gelderland en Brabant. Aan weerszijden van de aangepaste rivierloop wordt dan oorspronkelijk Gelders gebied Brabants en vice versa.

▶ In het hele Gelderse rivierengebied kwam na de oorlog een groot proces van ruilverkaveling op gang. Dit leidde tot hogere efficiëntie van de boerenbedrijven, maar ook tot grote veranderingen in het landschap. Er moest intensief worden onderhandeld, waarbij het hoog op kon lopen. Vaak moest er ter plaatse worden gekeken naar de situatie, zoals op deze foto is te zien.

Handwritten text in a decorative cartouche, likely a title or description of the map.

Amsterdam

Amstel

Amstel

Amstel

Amstel

Amstel

Amstel

Amstel

Amstel

Amstel

Amstel

Amstel

Amstel

Amstel

Amstel

Amstel

Amstel

Amstel

Amstelland

‘Hollands Arcadia’

◀ Kaart van Holland en een deel van het sticht Utrecht, door landmeter Pieter Bruinsz., 1591. Het accent ligt op de waterstaatkundige situatie van het gebied. Steden, kerken en andere belangrijke gebouwen zijn weergegeven in vogelvluchtperspectief, maar waarschijnlijk niet altijd naar de werkelijkheid.

Meer dan duizend jaar geleden kronkelden twee riviertjes die later de Amstel en de Vecht zouden heten, zich naar wat nu het IJsselmeer heet. Het waren bredere stroombeddingen tussen een dik veenpakket. Geleidelijk ontwikkelden zich langs het stromende water nederzettingen van ontginners die zich warm hielden met turf en leven van het land en het water. Strategisch is de ligging aan de monden van de rivieren. In de Amstel wordt in de dertiende eeuw een dam gelegd waaromheen de stad Amsterdam groeit.

In Amstelland ligt de macht in die tijd bij de heren Van Amstel, die er enkele eeuwenlang uitgestrekte bezittingen hebben, aanvankelijk in leen van de bisschop van Utrecht, later van de graaf van Holland. De beroemdste telg is Gijsbrecht van Amstel – van wie er overigens meer zijn geweest – aan wie Joost van den Vondel zijn beroemde toneelstuk heeft gewijd.

Landschappelijk is Amstelland het stroomgebied van het riviertje de Amstel, dat begint bij de samenvloeiing van de Drecht en de Kromme Mijdrecht, iets ten zuidwesten van Uithoorn. Politiek omvat het het baljuwschap van de heren van Amstel, dat het territorium van de vroegere gemeenten Ouder-Amstel, Nieuwer-Amstel en Uithoorn bestrijkt.

In de zeventiende en achttiende eeuw hebben veel rijke Amsterdammers een buitenverblijf langs deze rivier. Dichters spreken van een ‘Hollands Arcadia’, waar de buitenplaatsen en lusthoven zich aaneenschakelen aan de oevers van de Amstel. Zij dragen veelzeggende namen als Tulpenburg, Amstelrust, Ruischenstein en Buitenzorg. De meeste hiervan zijn al lang verdwenen. Tegenwoordig is Amstelland vrijwel geheel opgeslokt door de stad en regio Amsterdam.

▶ Gezicht op de veengronden bij Amstelveen. Op de voorgrond wordt de turf gestoken, gestapeld en vervoerd. Tekening van Jan Caspar Philips, 1741-1742.

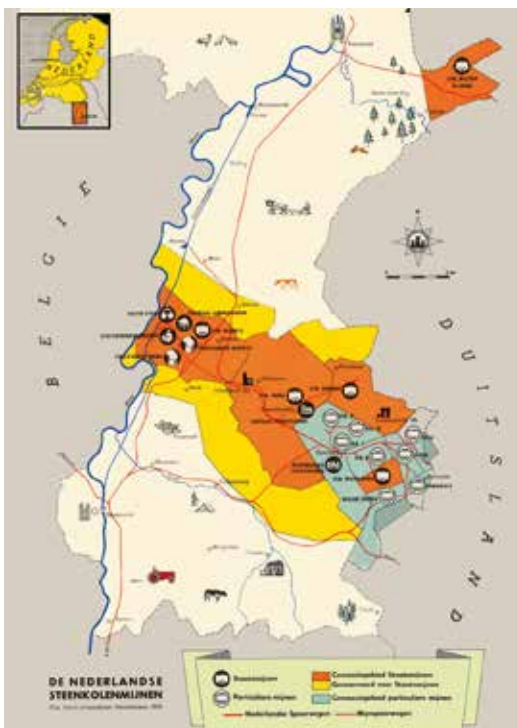

▼ Vissers aan de Amstel te Amsterdam in de nabijheid van de buitenplaats ‘De Pauwentuin’. Twee mannen halen een net binnen. Schilderij van Arent Arentsz., circa 1625-1630.

Regionum (...) Comitatum Murs, 1607. Een bijzondere kaart met Gulikse roots, die onder meer het hertogdom Gulik (Gulick Ducatus) toont. De kaart is gemaakt door kleinzoon Johan van misschien wel 's werelds beroemdste cartograaf: Gerard 'Mercator' de Cremer (1512-1594), wiens ouders uit het Gulikse plaatsje Gangelt kwamen. Het gebied tussen de Zuiderzee en Luxemburg is in kaart gebracht. We zien de Gulikse plaatsen Sittard en Gangelt naast elkaar liggen. Verder zien we dat Gulik net onder Venlo ook aan de Maas grensde. Aan die situatie kwam in 1815 een einde toen Tegelen, evenals Sittard, Born en Susteren, in Nederland kwam te liggen.

▲ Kaart van de Nederlandse steenkolenmijnen in Midden-Limburg.

▼ *De Staatsmijn Maurits bij Geleen*, een schoolplaat uit 1931 gemaakt door Johan Gabriëls (1881-1945). Deze Staatsmijn werd in 1925 geopend en was in 1967 de eerste die weer gesloten werd.

Gulikerland en de Mijnstreek

Het smalste stukje Nederland

Op de tegenwoordige landkaart ligt het Gulikerland meer in Duitsland dan in Nederland. Maar de staatsgrens is pas in de negentiende eeuw getrokken. Voordien was het een hertogdom, gelegen tussen de rivieren Rijn en Maas en langs de Roer. Het lag ingeklemd tussen het keurvorstendom Keulen en het prinsbisdom Luik. De nu in hedendaags Limburg gelegen plaatsen Sittard, Born, Susteren en Tegelen behoorden tot het Gulikse.

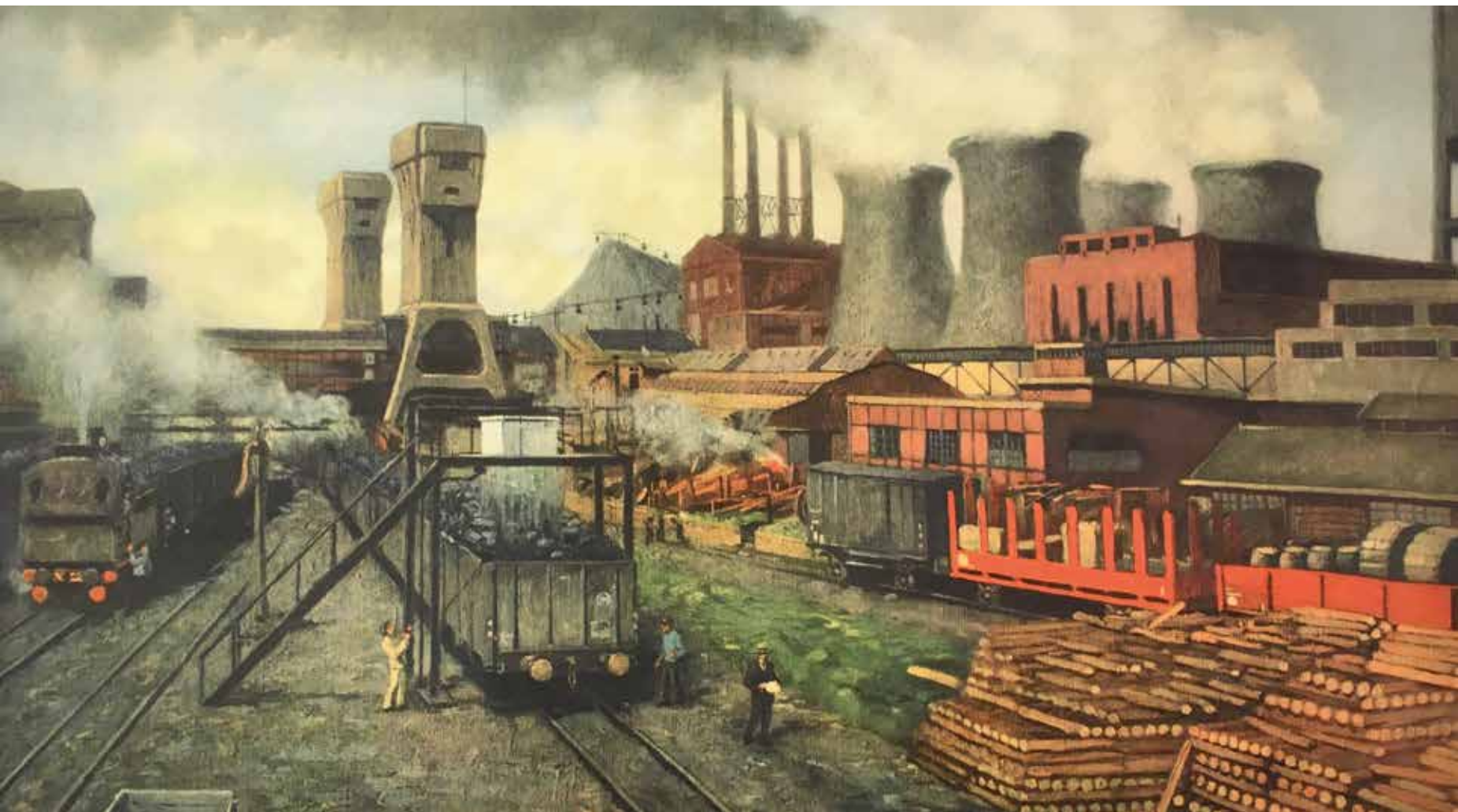
In de Frankische tijd is er een *Gulikgouw*. In de vijftiende eeuw wordt Gulik (in het Duits Jülich) verbonden met de hertogdommen Berg en Kleef. Zo wordt Gulik-Berg een uiteengereten land, gelegen aan beide zijden van de Nederrijn, waartussen het keurvorstendom Keulen een wig vormt.

In de Franse tijd is het Gulikerland het belangrijkste deel van het Departement van de Roer. Het kanton Sittard bestrijkt min of meer het midden van Limburg. Na de Franse tijd heeft koning Willem I met vooruitziende blik tijdens het congres van Wenen het Gulikse ambt Born (met Sittard en Susteren) weten te verwerven. Had hij dat niet

gedaan, dan hadden noordelijk en zuidelijk Limburg tegenwoordig niet aan elkaar vastgezet.

Nederlands Gulikerland is niet alleen het sluitstuk, maar ook het allersmalste deel van ons land. Nederland vond na de Tweede Wereldoorlog dat het best een stukje breder mocht zijn. Zo werd, met instemming van de Geallieerden, het voormalige Gulikse ambt Selfkant geannexeerd, maar in 1963 weer teruggegeven. Nu liggen Nederland op z'n smalst en Duitslands westelijkste punt gebroederlijk naast elkaar.

Hoewel de mijnen inmiddels allemaal gesloten zijn, noemen we het gebied tussen Sittard, Geleen en Kerkrade nog steeds de Mijnstreek. Na eeuwen van turfwinning in vrijwel geheel Nederland heeft deze streek een groot deel van de twintigste eeuw gezorgd voor de energiebehoefte van ons land, totdat het Groninger aardgas die rol overnam. Gulikerland/Mijnstreek heeft dus een bewogen geschiedenis: niet alleen als het negentiende eeuwse sluitstuk van Nederland, maar ook als een van de belangrijkste economische vliegwielen van de twintigste eeuw.

▶ Een groep oesterwerkers en -werksters, in protestantse, Zuid-Bevelandse dracht en lieslaarzen is bezig met een opharken van oesters, circa 1900.

▶ Op de kaart is het westelijk deel van Zuid-Beveland weergegeven, alsmede ten noorden daarvan het eiland Wolphaartsdijk en geheel in het oosten het vasteland van Bergen op Zoom. Het oostelijk deel is grotendeels overstromd. Alleen een eilandje met Reimerswaal en een driehoekig gebied zijn droog gebleven. Vermoedelijk is dat nog het gevolg van de Sint-Felixvloed van 1530.

Noord- en Zuid-Beveland en Wolphaartsdijk

Land van uien en oesters

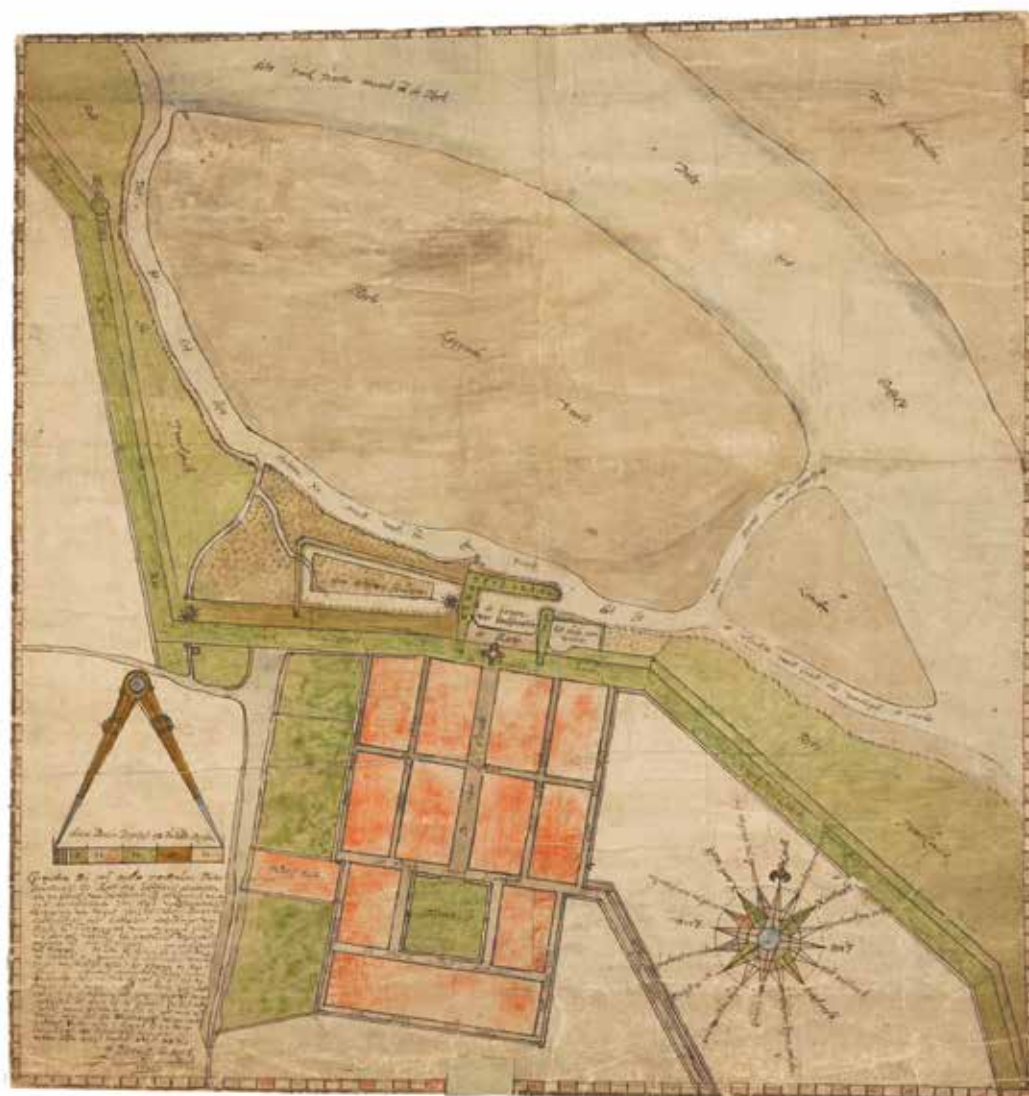
Polders en dijken karakteriseren het landschap van zowel Noord- als Zuid-Beveland. Oude kaarten laten zien hoe hevig de strijd tegen het water hier is geweest. Het oosten van Zuid-Beveland is in de zestiende eeuw grotendeels onder water verdwenen, de Allerheiligenvloed van 1532 vaagt Noord-Beveland geheel van de kaart en alleen de kerktorens van Kortgene en Wissenkerke steken nog boven water uit. Sindsdien zijn de aanwassen echter groter dan de afslag.

De zeeklei biedt goede grond voor landbouw en fruitteelt. Naast de grootste plaats op Zuid-Beveland, Goes, is Yerseke het meest bekend, en wel van de oesterteelt. Op advies van Franse investeerders verhuurt de Nederlandse overheid vanaf 1870 de oestergronden in de Oosterschelde. Dat wordt een groot succes en tegelijk een enorme opleving voor het voordien onbeduidende Yerseke. Ook de mosselcultuur wordt steeds belangrijker. Het mosselzaad, opgevist in de Waddenzee, wordt

waar de mosselen verder groeien. De met name in België en Nederland populaire Zeeuwse mossel wordt grotendeels verhandeld in Yerseke.

▼
Kaart van Colijnsplaat, door Pieter Bouwensz. de Raet, 1625. De kaart lijkt vooral bedoeld om de moeizame bereikbaarheid over water te illustreren en te demonstreren aan prins Maurits. De haventoeegang van het in 1598 in de nieuwe Noord-Bevelandpolder gestichte dorp dreigde te verzanden.

▶ Kaart op perkament van het eiland Texel, vervaardigd door Gerhardus Theodorus Langendijk, 1595.

▼ Nederlandse schepen op de rede van Texel; in het midden de 'Gouden Leeuw', het vlaggenschip van Cornelis Tromp. Olieverf op doek, door Ludolf Bakhuysen, 1671.

Texel en Eierland

Wachten op de rede ...

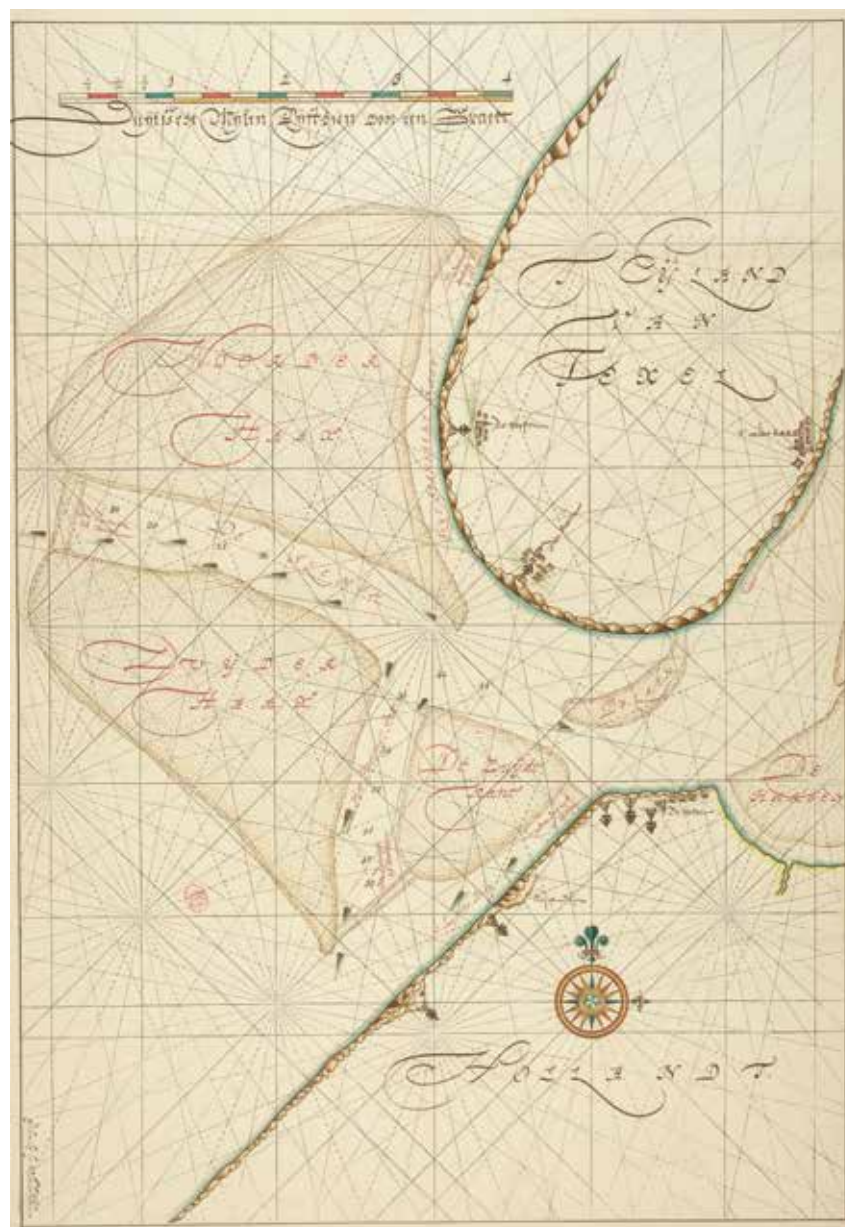
Eigenlijk bestaat Texel uit twee eilanden. Dus logisch dat je dan het grootste Waddeneiland bent. Het noordelijker gelegen Eierland komt langzamerhand steeds dichterbij Texel, totdat in 1630 de Zanddijk de beide eilanden met elkaar verbindt. In de negentiende eeuw wordt de kwelder tussen Eierland en Texel ingepolderd voor agrarisch gebruik. In de nieuw aangelegde polder Eierland wordt ook een dorp gesticht dat eerst Nieuwdorp heet. Later wordt het De Cocksdorp genoemd, naar de uit Antwerpen afkomstige Nicolas Joseph De Cock die verantwoordelijk was voor de inpoldering van Eierland.

Wie Texel zegt, zegt schapen. De Tesselaar is een schapenras dat is voortgekomen uit het oorspronkelijke Texels ras. Later is dit oude ras gekruist met enkele Engelse rassen voor een betere wol- en

vleesopbrengst. In de twintigste eeuw profiteert Texel van de aantrekkingskracht van de natuur en de zee en is het toerisme de grootste bron van inkomsten.

De grootste betekenis voor de Nederlandse geschiedenis heeft niet zo zeer het eiland zelf als wel de rede van Texel. Alle zeilschepen vanuit Amsterdam en andere plaatsen aan de Zuiderzee kiezen hier het zeegat. Duizenden schepen passeren hier het eiland via de geul naar de Noordzee. Vaak is het vooral lang wachten op de wind uit de goede richting. In menig reisjournaal beklagt de kapitein zich over de verkeerde wind en de lange wachttijd. Het schip waarmee koopmanszoon Pieter Groen in 1792 naar West-Indië vaart, ligt op 30 augustus op de rede van Texel klaar voor vertrek,

maar doordat de wind voortdurend uit het zuidwesten blijft waaien, vertrekt het pas op 12 september. En soms moeten schepen nog veel langer wachten...

► De aanloop of rede van Texel. Kaart gedrukt door Willem Janszoon Blaeu, rond 1600.

Colofon

De Historische Streekatlas NL, de ware schaal van Nederland is het vervolg op de Historische Atlas NL, hoe Nederland zichzelf bijeen heeft geraapt, verschenen in september 2019.

Uitgave
WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

Tekst
Martin Berendse, Paul Brood

Vormgeving
Richard Bos

Erkentelijkheid

De auteurs zijn bijzonder erkentelijk voor de hulp en adviezen van de medewerkers (en oud-collega's) van de Regionale Historische Centra in alle provinciehoofdsteden en de andere collectiebeherende instellingen. Dankzij hun kennis en ervaring hebben wij ten volle kunnen profiteren van de rijkdom van de Nederlandse archief-, bibliotheek- en museumcollecties.

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door het NOT Fonds in Den Haag.

Historische Atlas NL en Kaartmannetjes

De Historische Atlas NL en de Historische Streekatlas NL zijn 'tweeherige projecten'. Om dit mogelijk te maken werken de auteurs samen onder naam 'Kaartmannetjes'. De Kaartmannetjes vertellen graag over hun projecten, aan de hand van oude schoolkaarten, atlassen en AV-presentaties.

In gesprek over Keuning 2020

De Keuningkaart 2020 is een dynamisch project waarover de Kaartmannetjes – bijvoorbeeld tijdens hun optredens – graag in gesprek gaan met deskundigen en belangstellenden. Reacties en verzoeken voor presentaties: info@kaartmannetjes.nl

© 2020 WBOOKS Zwolle / de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2020.

ISBN 978 94 625 8388 7

NUR 680

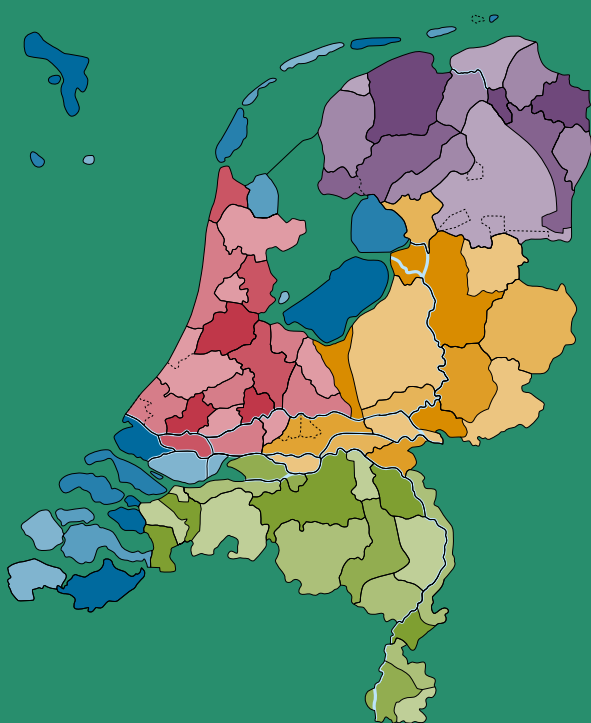
Eerder verschenen:

Wat is de achtergrond van onze streeknamen? Waarom noemen sommige Hollanders zich Waterlander of West-Fries? Wat zijn Kempenaars? Waar begint en eindigt de Betuwe? Waar komt het onderscheid tussen Klei- en Woudfriezen vandaan? Is er verschil tussen de Graafschap en de Achterhoek? Of tussen De Peel en Peelland? En waarom is het extra mooi om fan van De Graafschap en FC Twente te zijn?

Op deze en nog heel veel meer vragen geeft de *Historische Streekatlas NL* antwoord in woord en beeld. De atlas, het vervolg op de succesvolle *Historische Atlas NL*, hoe Nederland zichzelf bijeen heeft geraapt, vertelt het verhaal over onze binding met streken en regio's. Die heeft een heel lange geschiedenis en is tegelijkertijd nog springlevend. Zo grijpen de namen van nieuwe fusiegemeenten verrassend vaak terug op oude streeknamen. Denk aan Westerwolde, Vijfheerenlanden en Land van Cuijk. Dat laat zien dat net onder de oppervlakte van ons land een onverwoestbaar raster van eeuwenoude landstreken ligt: de ware schaal van Nederland.

Evenals de eerste *Historische Atlas NL* geeft deze *Historische Streekatlas NL* een verrassende kijk op de gelaagde en actuele wordingsgeschiedenis van Nederland. Waar de eerste atlas de Nederlandse buitengrenzen verkende, kijkt deze atlas naar onze binnengrenzen.

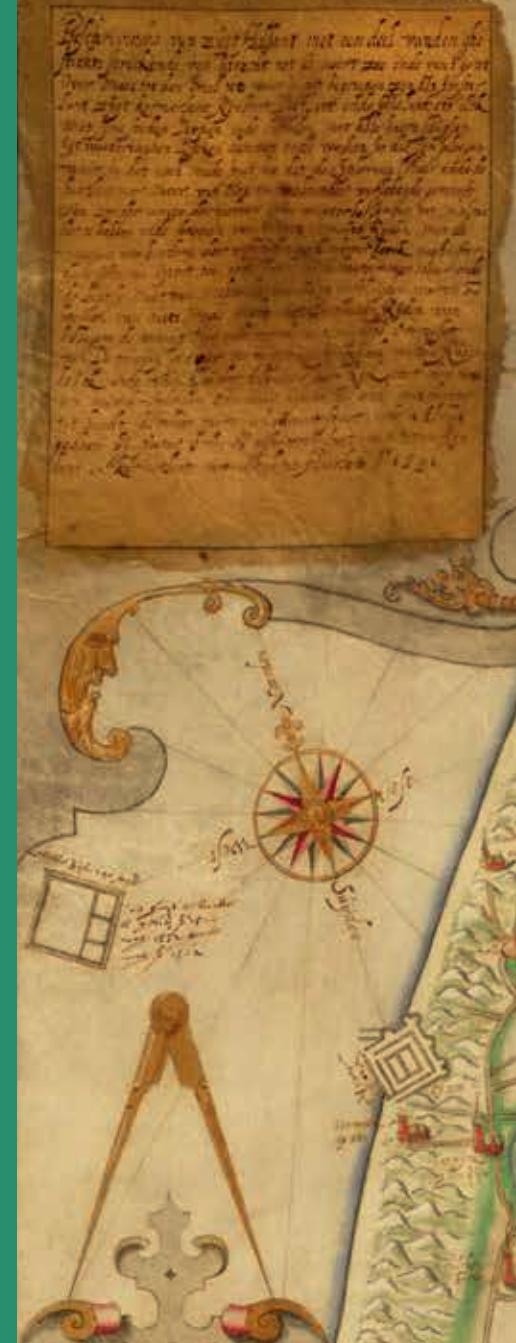
In dit rijk geïllustreerde overzichtswerk staan de oude kaarten uit de rijke collecties van de Regionale Historische Centra centraal. Uitgangspunt voor het strekenoverzicht van Nederland is de kaart van de historisch-geografische landschappen, die de alom gewaardeerde Groningse sociaalgeograaf Hendrik Keuning in 1946 publiceerde. Bijna 75 jaar later laat de *Historische Streekatlas NL* een geactualiseerde versie zien: de Keuningkaart 2020.

Martin Berendse is directeur van de OBA (Openbare Bibliotheek Amsterdam) en was eerder onder meer algemeen rijksarchivaris/directeur van het Nationaal Archief.

Paul Brood werkte bij het Nationaal Archief en was eerder onder meer rijksarchivaris in Drenthe en Groningen en docent 'archival studies' aan de Universiteit Leiden.

“Met de schitterende kaarten voelt het verleden ineens heel dichtbij”

★★★★

De Volkskrant over de *Historische Atlas NL*

WWW.WBOOKS.COM